

# Geregistreerd partnerschap of het huwelijksbootje: varen of zinken?

*Over het effect van individualisme op de scheidingskans.*



Eelke van den Berg 280798

Rosalie Kleinjan 311573

Lois Verburg 302697

Denise Warmerdam 312924

Juni 2010, Erasmus Universiteit Rotterdam

Faculteit der Sociale Wetenschappen, Sociologie: bachelorscriptie

Begeleidster: Prof. dr. P. A. Dykstra

Tweede begeleider: Dr. T. W. M. Veld

Trefwoorden: scheiding, geregistreerd partnerschap, huwelijk en individualisme

## Voorwoord

Scheiden is een veel besproken sociaal verschijnsel. Tegenwoordig scheidt één op de drie mensen van zijn of haar partner. Het scheiden van de partner gaat gemakkelijker en wordt steeds meer geaccepteerd. In ons onderzoek staat scheiden centraal. Een nog weinig besproken aspect is geregistreerd partnerschap en de relatie tot scheiden. Wij richten ons op de verschillen tussen gehuwden en mensen met een geregistreerd partnerschap wat betreft de scheidingskans. Wij kijken daarbij naar de standaardverklaringen voor scheiden, maar zijn voornamelijk geïnteresseerd in individualistische kenmerken.

Onze dank gaat allereerst uit naar prof. dr. P. A. Dykstra voor het begeleiden van onze scriptie. Daarnaast willen wij Niels Schenk en Renske Keizer bedanken voor hun hulp met het databestand NKPS.

Eelke van den Berg, Rosalie Kleinjan, Lois Verburg en Denise Warmerdam,  
Rotterdam, juni 2010

## Inhoudsopgave

	<i>Pagina</i>
Inleiding	4
Waarom stellen scheiden	5
Theoretisch kader	10
Methoden	14
- <i>Data</i>	14
- <i>Meetinstrumenten</i>	15
- <i>Analyse</i>	19
Resultaten	20
Conclusie en discussie	24
Acknowledgement	29
Referenties	30

## **Inleiding**

In 1998 is in Nederland het geregistreerd partnerschap ingevoerd. Deze wet maakt het voor mensen mogelijk een verbintenis wettelijk vast te leggen, buiten het huwelijk om. Bij het geregistreerd partnerschap zijn veelal dezelfde wettelijke afspraken van kracht als bij het huwelijk. Het ontbinden van deze contracten is niet hetzelfde geregeld. Bij het ontbinden van het geregistreerd partnerschap is geen tussenkomst van een rechter nodig, waar dit bij een huwelijk wel noodzakelijk is (Boele-Woelki, Curry-Sumner, Jansen & Schrama, 2007). Het verbreken van het geregistreerd partnerschap is op deze manier laagdrempelig in vergelijking met het huwelijk.

Maatschappelijke ontwikkelingen die zich sinds de jaren zeventig hebben afgespeeld, zijn van invloed geweest op de totstandkoming van het geregistreerd partnerschap. De toenemende individualisering en emancipatie, waarbij zowel mannen als vrouwen meer gericht zijn op hun eigen ontwikkeling en op hun eigen keuzes, hebben ertoe geleid dat het individu centraal is komen te staan (Schnabel, 2004). Voorgaande heeft invloed gehad op de keuzes van mensen die betrekking hebben op de vormgeving van relaties en voornamelijk de keuze voor een geregistreerd partnerschap (Latten, 2004). Binnen deze maatschappelijke ontwikkelingen werd trouwen minder vanzelfsprekend en scheiden steeds meer geaccepteerd. Daarnaast werd samenwonen zonder gehuwd te zijn steeds meer aanvaard. Inmiddels is het zo, dat vrijwel iedereen eerst gaat samenwonen, alvorens eventueel te gaan trouwen (afgezien van enkele religieuze groepen). Samenwonen vervangt hierbij niet het huwelijk, maar is een fase in de relatie die vooraf gaat aan het huwelijk (Manning, Longmore & Giordano, 2007).

Voor stellen van hetzelfde geslacht was de invoering van het geregistreerd partnerschap een mijlpaal. Zij hadden via het geregistreerd partnerschap voor het eerst nagenoeg dezelfde rechten als gehuwden van verschillend geslacht. Voor de invoering was er slechts een notariële mogelijkheid hun relatie formeel vast te leggen. In eerste instantie werd het geregistreerd partnerschap dan ook ingevoerd voor homoseksuele stellen. Later werd deze verbintenis tevens voor stellen van ongelijk geslacht mogelijk gemaakt, omdat men verwachtte dat hiermee in een behoefte kon worden voorzien van mensen die hun relatie officieel willen laten registreren, maar (nog) niet willen trouwen (Boele-Woelki e.a., 2007).

De wetswijzigingen met betrekking tot het geregistreerd partnerschap hebben een nieuwe groep doen ontstaan binnen Nederland: mensen die niet getrouwd zijn, maar wel hun relatie hebben vastgelegd. Deze groep maakt onderdeel uit van een grotere groep, namelijk van de ongehuwd samenwonenden. Van deze groep ongehuwd samenwonenden is het bekend dat er meer zullen scheiden dan gehuwden (De Graaf, 2005; Liefbroer & Dykstra, 2000;

Manting, 1994). Naar het scheiden van mensen met een geregistreerd partnerschap is nog weinig onderzoek gedaan. Het is interessant om naar de verschillen in scheiden tussen mensen met een geregistreerd partnerschap en gehuwden te kijken, omdat deze twee typen partnerrelaties formeel gezien veel overeenkomen. Wij verwachten echter dat er verschillen bestaan tussen deze twee groepen wat betreft individualistische kenmerken. Omdat het huwelijk en het geregistreerd partnerschap in formele zin vergelijkbare relatievormen zijn, hebben wij besloten om andere vormen van partnerrelaties buiten beschouwing te laten. Met de verwachting dat gehuwden en mensen met een geregistreerd partnerschap van elkaar verschillen qua individualistische kenmerken, komen wij tot de volgende probleemstelling: *is het zo dat stellen met een geregistreerd partnerschap een grotere kans hebben op scheiden dan gehuwden, en zo ja, hoe valt dit te verklaren?* Wij zullen ons hierbij richten op de standaardverklaringen. Hieronder verstaan wij leeftijd, opleidingsniveau, religiositeit, urbanisatiegraad van de woonomgeving en het hebben van kinderen. Daarnaast zullen wij nagaan of individualistische kenmerken meer bepalend zijn bij de keuze tot scheiden. Voordat wij een vergelijking maken tussen het scheiden van stellen met een geregistreerd partnerschap en het scheiden van gehuwden aan de hand van individualisme, zullen we eerst kijken naar de standaardverklaringen voor scheiden.

### **Waarom stellen scheiden**

In de literatuur wordt een aantal verklaringen genoemd waarom mensen scheiden. Deze verklaringen zijn onder te verdelen in een drietal categorieën: motivationeel (economisch, emotioneel of vanuit individueel gedrag), sociaaldemografisch en maatschappelijk. Van deze categorieën geven de eerste twee op individueel niveau aan hoe het te verklaren valt dat mensen gaan scheiden, terwijl de laatste categorie verklaringen biedt voor een toename van scheiden in de loop der tijd.

De motivationele verklaringen kunnen gezien worden als redenen van individuen om de relatie te beëindigen. Deze motieven kunnen onderverdeeld worden in economische motieven, emotionele motieven en motieven vanuit het individuele gedrag. Bij economische motieven kan gedacht worden aan een slechte economische positie van de man, wat mogelijk tot frustraties leidt, omdat de man vanuit traditioneel oogpunt kostwinner is. Wanneer zijn economische positie wordt aangetast, kan dat een grote invloed hebben op het huishouden of op het gezin. Hierdoor kunnen er conflicten ontstaan. Daarnaast kan er onenigheid bestaan over het uitgavenpatroon van de partner en over andere financiële problemen. Onenigheden over de financiële situatie kunnen uiteindelijk leiden tot een scheiding (Amato & Rogers,

1997; Casper & Bianchi, 2002; Garssen, De Graaf & Apperloo, 2009; De Graaf, 2005; Singendonk & Meesters, 2002). Emotionele motieven om te scheiden zijn jaloezie, communicatieproblemen, het gevoel niet bij elkaar te passen, op elkaar uitgekeken zijn, onverenigbare toekomstplannen en een verschillende kinderwens (idem.). Deze motieven kunnen de gevoelens voor elkaar negatief beïnvloeden, wat kan uitlopen op een scheiding. Als laatste zijn er motieven vanuit het individuele gedrag van één van de partners. In de literatuur worden voorbeelden genoemd als: iemand anders in het spel, verslavingsproblemen, lichamelijk of geestelijk geweld, gezondheidsproblemen en seksuele problemen (idem.). Deze problemen kunnen belastend zijn voor de partnerrelatie en kunnen een dusdanige negatieve uitwerking hebben op de partner, waardoor hij of zij de relatie wil verbreken.

Naast deze motivationele verklaringen is er in de literatuur een aantal sociaaldemografische verklaringen voor scheiden te vinden. Deze externe verklaringen (buiten de partnerrelatie) kunnen ingedeeld worden in verklaringen die de kans op scheiden vergroten of die de kans juist verkleinen. Hierbij zal eerst worden ingegaan op de verklaringen die de kans op scheiden vergroten en vervolgens komen de verklaringen die de kans verkleinen aan bod. De eerste verklaring die de scheidingskans vergroot, is een haastige partnerselectie, omdat daarbij de keuze voor een partner niet weloverwogen is. Hier blijkt dat mensen die trouwen op jonge leeftijd, of kort samen zijn voor het huwelijk, een grotere kans hebben om te scheiden (Janssen, 2001; Janssen, De Graaf & Kalmijn, 1999; Singendonk & Meesters, 2002; White, 1990). Het hebben van kinderen beschermt tegen scheiden. Hiervoor bestaan twee theorieën. Volgens de eerste theorie zullen stellen met kinderen niet scheiden om de kinderen te beschermen tegen de vermeende negatieve effecten van hun scheiden. De andere theorie stelt dat de partner die een scheiding initieert, en de scheiding wellicht al ziet aankomen, het krijgen van kinderen uitstelt (De Graaf & Kalmijn, 2006). Wel is het zo dat partners die kinderen krijgen voor het huwelijk, een grotere kans hebben om te scheiden. Mogelijk werkt hier hetzelfde mechanisme als bij haastige partnerselectie (De Graaf & Kalmijn, 2006; White, 1990). Vervolgens kan het hebben van gescheiden ouders een verklaring bieden voor de scheidingskans van de kinderen. Kinderen waarvan de ouders gescheiden zijn, hebben een grotere kans om zelf ook te scheiden. Er zijn echter verschillende interpretaties te vinden in de literatuur, wat betreft de invloed op de scheidingskans van kinderen. Enerzijds wordt er gesteld dat kinderen van gescheiden ouders een scheiding van dichtbij hebben meegemaakt en het scheiden als normaal zijn gaan zien. Het gaat hier om een proces van socialisatie. Anderzijds zou het scheiden van de ouders ook als een stigma kunnen werken. Hierbij is niet duidelijk hoe de scheiding van de ouders effect heeft op de

scheidingskans van de kinderen. Glenn en Kramer (1987) geven aan dat kinderen van gescheiden ouders een grotere kans hebben om zelf ook te scheiden, omdat zij geborgenheid zoeken door op jonge leeftijd te trouwen. Zoals wij hierboven al hebben beschreven zorgt het trouwen op jonge leeftijd voor een grotere kans op scheiden (De Graaf & Kalmijn, 2006). Verder is de kans op een scheiding groter, wanneer men voor een tweede keer is getrouwd. Mensen die al eerder getrouwd zijn geweest, zien een scheiding mogelijk niet als problematisch, maar beschouwen het eerder als een oplossing. Een eerder huwelijk kan ook een belemmering vormen, doordat mensen zich moeilijker aan een nieuwe partner kunnen hechten. Daarnaast kan een eerder huwelijk voor spanningen zorgen in een tweede huwelijk, bijvoorbeeld wanneer iemand nog geregeld contact heeft met de ex-partner vanwege de kinderen of wanneer de kinderen de nieuwe partner niet accepteren (Janssen, De Graaf & Kalmijn, 1999). Een andere sociaaldemografische indicator is het wonen in een grotere stad. Daar is de kans op scheiden groter dan in kleinere steden. Dit geldt voornamelijk voor steden in de Randstad of Flevoland. Redenen hiervoor zijn vooral culturele en sociale factoren, zoals de aanhang van niet-christelijke of progressief linkse partijen en het aantal nieuwkomers binnen de gemeente. Niet-religieuzen zijn vaak minder conservatief en minder traditioneel, waardoor scheiden door hen niet als een probleem wordt beschouwd. In grote gemeenten zijn mensen vaak minder religieus dan in kleine dorpen. Daarnaast kan een groot aantal nieuwkomers in een stad of dorp de kans op scheiden verhogen, omdat men andere mensen tegen kan komen. In een stad ligt het aantal nieuwkomers hoger dan in een dorp en heeft men een grotere kans om mogelijke partners te ontmoeten (Singendonk & Meesters, 2002). Als laatste blijkt uit de literatuur dat ongehuwd samenwonenden vaker zullen scheiden dan gehuwden. Samenwonen wordt vaak beschouwd als een proefperiode voor een huwelijk. Voor ongehuwd samenwonenden is het makkelijker om uit elkaar te gaan, omdat de relatie nog niet formeel is vastgelegd en zij zonder procedures de relatie kunnen verbreken (Casper & Bianchi, 2002; Garssen, De Graaf & Apperloo, 2009; Latten, 2004; Singendonk & Meesters, 2002).

De volgende sociaaldemografische verklaringen verkleinen de kans op scheiden. Een eerste verklaring betreft het hechten van belang aan traditionele waarden van het huwelijk, bijvoorbeeld vanuit geloofsovertuiging. Omdat deze mensen een groter belang hechten aan traditionele waarden van het huwelijk, zullen zij veelal niet eerst gaan samenwonen voordat zij gaan trouwen. Zij zullen daardoor minder snel scheiden dan mensen die wel eerst gaan samenwonen (Casper & Bianchi, 2002; Janssen, 2001). Daarnaast hebben mensen die religieus zijn een kleinere kans om te scheiden, omdat dit niet past binnen de traditionele

waarden van hun religie en scheiden vaak niet getolereerd wordt door de sociale omgeving (De Graaf & Kalmijn, 2006; Janssen, De Graaf & Kalmijn, 1999; Vaaler, Ellison & Powers, 2009). Tot slot heeft ook het opleidingsniveau invloed op de kans om te scheiden, maar in de literatuur blijft onduidelijk hoe deze met elkaar samenhangen. Aan de ene kant wordt gesteld dat hoger opgeleiden een grotere kans hebben op scheiden, omdat zij meer individualistische opvattingen hebben. Zij zien zichzelf dus onafhankelijk van hun partner en hebben een grotere bestaanszekerheid, waardoor zij in staat zijn voor zichzelf te kunnen zorgen. Daarnaast kunnen hoger opgeleide vrouwen buiten het huwelijk financieel onafhankelijk zijn (De Graaf & Kalmijn, 2003; Singendonk & Meesters, 2002). Aan de andere kant zouden juist lager opgeleiden meer scheiden dan hoger opgeleiden, omdat zij in een moeilijker sociaal economische positie zitten en minder goed in staat zouden zijn hun financiële problemen op te lossen. Hierdoor kunnen er steeds meer onenigheden ontstaan, waardoor zij uiteindelijk kunnen besluiten uit elkaar te gaan (De Graaf & Kalmijn, 2006).

Zojuist zijn de motivationele en de sociaaldemografische categorieën van verklaringen besproken. De derde categorie richt zich op verklaringen wat betreft de toename van het echtscheidingscijfer in de loop der tijd. Er is door De Graaf en Kalmijn (2001) onderscheid gemaakt in drie verschillende maatschappelijke ontwikkelingen, die zijn terug te koppelen op de motivationele en sociaaldemografische verklaringen van scheiden. Ten eerste spreken zij van het verlies van waarde die gehecht wordt aan het huwelijk. Dit verlies houdt in dat paren geneigd zijn bij kleinere problemen al te zullen scheiden. Bezitten zij echter sociaaldemografische kenmerken die de kans op scheiden verlagen, zoals religiositeit en een weloverwogen partnerkeuze, dan zullen de problemen binnen een relatie groter moeten zijn om over te gaan tot scheiden. De volgende maatschappelijke ontwikkeling wordt door De Graaf en Kalmijn 'psychologisering' genoemd. Dit houdt in dat het huwelijk in de loop der tijd aan meer eisen moet voldoen. Het huwelijk dient niet slechts als middel tot bestaanszekerheid, maar moet ook in emotionele behoeften voorzien. Voorziet een huwelijk niet in deze opgeschroefde eisen, dan zal gemakkelijker overgegaan worden tot scheiden. Tegenwoordig zullen veelal emotionele motieven als problemen in communicatie en affectie de kans op scheiden vergroten. Dit is vaker het geval bij hoger opgeleiden, stedelingen en niet-religieuzen. De derde en laatste ontwikkeling die De Graaf en Kalmijn hebben beschreven, heeft betrekking op de emancipatie van de vrouw. De maatschappelijke verandering, waarin de vrouw tot de arbeidsmarkt is doorgedrongen en waarin mannen en vrouwen steeds meer aan elkaar gelijk zijn, is nog niet op deze schaal binnen alle huwelijken terug te vinden. Deze verandering kan leiden tot frustraties, omdat de gelijkheid door



vrouwen ook binnen het huwelijk verwacht wordt. Indien naast deze frustraties mannen niet kunnen wennen aan de geëmancipeerde vrouw, zal dit leiden tot een grotere scheidingskans. Vrouwen zijn niet meer (financieel) afhankelijk van hun man en hebben daardoor de mogelijkheid op hun eigen benen te staan (Casper & Bianchi, 2002; Kalmijn, De Graaf & Poortman, 2004; Latten, 2004; Rogers & De Boer, 2001; Singendonk & Meesters, 2002; White, 1990).

Er is daarnaast nog een maatschappelijke verandering opgetreden waar De Graaf en Kalmijn (2001) over schrijven en welke van grote invloed is geweest op het aantal echtscheidingen en voornamelijk op de officiële motieven om te scheiden. Dit is de wetwijziging die is doorgevoerd in 1971, waarbij duurzame ontwrichting als juridisch geldige reden voor scheiden wordt aangenomen. Een huwelijk kan sindsdien gemakkelijker worden verbroken; men hoeft geen zware motieven, zoals overspel of huiselijk geweld, bij de rechter aan te dragen (Nieuwenhuis, 2007). Als gevolg van deze wetwijziging is het echtscheidingscijfer toegenomen (Slot, 1997). Naast deze wetwijziging heeft ook de invoering van de bijstandswet in 1965 ervoor gezorgd dat er een grotere mogelijkheid is om te scheiden. Door de bijstandswet kunnen vrouwen, die eerst economisch afhankelijk waren van hun man, nu economisch onafhankelijk zijn (Olde Daalhuis, 1971).

De bovenstaande motivationele en sociaaldemografische verklaringen zijn vooral gericht op gehuwden. Onder gehuwde mensen wordt gekeken wie een grotere kans en wie een kleinere kans heeft om te scheiden. Echter, er wordt vrijwel geen onderscheid gemaakt tussen gehuwden en ongehuwden. Hooguit is gekeken naar of, en zo ja hoe lang, iemand voor het huwelijk heeft samengewoond. In ons onderzoek willen wij ons juist wel richten op het onderscheid tussen gehuwden en ongehuwden. Wij kijken daarbij alleen naar gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap. Over dit onderscheid is nog weinig bekend. Omdat de twee verschillende relatievormen formeel gezien veel gelijkens vertonen, is het interessant om onderzoek te doen naar de mogelijke verschillen in scheidingskans tussen stellen met een geregistreerd partnerschap en gehuwden.

De reeds uit de literatuur bekende motieven en verklaringen voor scheiden hebben inmiddels bewezen daadwerkelijk invloed te hebben op scheidingen. Echter, er kan nog het één en ander aangevuld kan worden. Er kan nog gericht onderzoek gedaan worden naar de verschillen tussen gehuwden en mensen met een geregistreerd partnerschap, juist omdat deze groepen veel met elkaar gemeen hebben. Daarbij is het interessant te kijken naar de verschillen in individualistische kenmerken. Wij verwachten dat mensen met een geregistreerd partnerschap een meer individualistische houding hebben ten opzichte van

gehuwden. Persoonlijke ontwikkeling en individuele vrijheid vinden zij vaak belangrijk. Mensen met een individualistische houding zullen meer gericht zijn op zichzelf, een eigen sociaal leven hebben, meer zelfstandig en vaker financieel onafhankelijk zijn. Zij zullen dan ook minder vaak religieuze en traditionele opvattingen hebben en minder snel kiezen voor een traditioneel instituut als het huwelijk. Ze gaan een geregistreerd partnerschap aan met hun partner, waarbij individuele behoeften en autonomie een meer centrale positie innemen dan bij het huwelijk. Daarbij is het niet zo dat gehuwden niet gericht zijn op hun persoonlijke ontwikkeling en individuele vrijheid, maar mensen met een geregistreerd partnerschap zullen vaker dergelijke individualistische waarden hebben dan gehuwden (Felling, 2004; Van Praag, 2004; Schnabel, 2004).

De tendens naar meer individualistische opvattingen heeft geleid tot een andere invulling van de relatie. Indien de persoonlijke behoeften niet meer worden bevredigd binnen een relatie, zal men mogelijk eerder tot scheiden overgaan. Het is om deze reden dat wij verwachten dat stellen met een geregistreerd partnerschap een grotere kans hebben om te scheiden dan gehuwden. Dit willen wij verklaren aan de hand van individualistische kenmerken en met behulp van de bovenstaande standaardverklaringen. Wij zullen nu verder ingaan op de individualistische kenmerken.

### **Theoretisch kader**

In dit artikel richten wij ons op gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap. Andere vormen van ongehuwd samenwonen worden in dit artikel buiten beschouwing gelaten. Het geregistreerd partnerschap is een nieuwe vorm van verbintenis, die formeel veel van het huwelijk weg heeft, meer dan het samenlevingscontract. Bij een samenlevingscontract kunnen partners ervoor kiezen minder zaken vast te leggen dan bij het huwelijk of bij het geregistreerd partnerschap (Nuytinck, 2008). Juist de gelijkens tussen het huwelijk en het geregistreerd partnerschap maakt het interessant om te kijken naar de verschillen in scheiden tussen beide. Overige ongehuwd samenwonenden liggen verder van het huwelijk af. Ongehuwd samenwonen (en dan niet met een geregistreerd partnerschap) is vaak niet de eindfase van een relatie. Het geregistreerd partnerschap kan dit wel zijn, net als het huwelijk. Op deze vlakken zijn het huwelijk en het geregistreerd partnerschap als relatievormen vergelijkbaar. Ze komen formeel in grote mate overeen en kunnen beide de eindfase van de relatie betekenen (Boele-Woelki e.a., 2007). Dit zijn de overeenkomsten, maar er zijn ook verschillen. Wij gaan eerst in op de kenmerken waarmee mensen met een geregistreerd

partnerschap zich onderscheiden van gehuwden. Vervolgens zullen wij nagaan of deze verschillen van invloed zijn op de kans om te scheiden.

Een eerste kenmerk waarmee mensen met een geregistreerd partnerschap en gehuwden zich van elkaar onderscheiden, is uiteraard de keuze voor een bepaalde relatievorm. Belangrijk is om daarbij te beseffen dat het huwelijk een traditioneel instituut is met traditionele rituelen. De keuze voor het huwelijk is vaak vanuit emotionele beweegredenen. Het huwelijk wordt meer als symbool gezien. Het geregistreerd partnerschap wordt echter vaak aangegaan vanwege praktische overwegingen en wordt ook wel als een zakelijke overeenkomst gezien. Daarnaast kan men ook voor een geregistreerd partnerschap kiezen, omdat men principieel tegen het huwelijk is of tegen de rituelen die bij een huwelijk horen (Boele-Woelki e.a., 2007; Schrama, 2007). Vroeger trouwden stellen vanuit traditie, omdat trouwen als vanzelfsprekend werd beschouwd. Het was de enig mogelijke relatievorm.

Volgens Boele-Woelki e.a. zijn mensen in de loop der tijd steeds verder af komen te staan van huwelijkstradities, omdat traditionele opvattingen minder belangrijk zijn geworden en de nadruk meer is komen te liggen op individuele vrijheid. Hierdoor zijn andere relatievormen, zoals het geregistreerd partnerschap, naast het huwelijk komen te staan. In plaats van het traditionele burgerschap zijn mensen tegenwoordig meer individualistisch georiënteerd (Boele-Woelki e.a., 2007). Dit betekent dat de relaties tussen partners op een andere manier worden ingericht, namelijk meer naar individuele behoeften en autonomie van de personen. Binnen gezinnen blijkt dat er in de loop van de twintigste eeuw een meer individualistische opvatting heerst (Felling, 2004; Schnabel, 2004). De nadruk is steeds meer komen te liggen op de ontwikkeling van het individu. Partners zien elkaar veel meer als 'maatjes' en minder als echtgenoten. Keuzes kunnen individueel worden gemaakt en persoonlijk geluk wordt steeds belangrijker. Een relatie mag de persoonlijke ontwikkeling niet in de weg staan (Schnabel, 2004). Individualisering betekent daarbij niet dat mensen gelukkiger worden als ze alleen zijn, maar dat er een individuele keuze wordt gemaakt om niet alleen te zijn. Op deze manier is een relatie en de keuze voor een partner steeds meer gebaseerd op individualistische opvattingen in plaats van op traditionele opvattingen (Van Praag, 2004).

Individualistische opvattingen worden echter niet geassocieerd met het huwelijk. Het huwelijk als instituut is gericht op het gezin. Niet de individuele behoeften zijn voornamelijk van belang, maar het welzijn van het gezin als sociale eenheid. Juist het omgekeerde, namelijk dat mensen hun eigen belangen boven die van het gezin stellen, duidt Brinkgreve aan als individualisering (Brinkgreve, 2004). Dit betekent niet dat gehuwden geen waarde hechten

aan hun eigen belangen en mensen met een geregistreerd partnerschap het gezin niet belangrijk achten, maar het geeft wel aan dat je bij stellen met een geregistreerd partnerschap meer individualistische en minder traditionele opvattingen kan verwachten dan bij gehuwden. Hiermee komen wij tot de volgende algemene verwachting: *stellen met een geregistreerd partnerschap zullen meer kenmerken hebben die gebaseerd zijn op individualistische opvattingen dan gehuwden, waardoor zij een grotere kans hebben om te scheiden.*

De Graaf en Kalmijn (2001) gaan verder in op het instituut huwelijk. Zij stellen dat het huwelijk in de afgelopen decennia aan status heeft verloren. Het huwelijk is meer het symbool van liefde geworden in plaats van een traditioneel instituut. Een oorzaak hiervoor zochten zij in de toegenomen individualisering. Relaties moeten in toenemende mate ruimte bieden voor individuele vrijheid en zelfontplooiing. Met andere woorden, relaties moeten aan meer eisen voldoen dan voorheen. Wil een relatie standhouden, dan is bestaanszekerheid alleen niet voldoende. Voornamelijk mensen voor wie zelfontplooiing belangrijk is, zullen hoge eisen stellen aan hun relatie. Zelfredzaamheid speelt hierbij een belangrijke rol. Als een individu zich wil ontplooien, zal hij of zij op eigen benen moeten kunnen staan. Dit betekent dat mensen minder afhankelijk zullen zijn van hun partner.

Volgens Hooghiemstra (1997) kunnen er tegenwoordig twee typen partnerrelaties worden onderscheiden. Allereerst spreekt zij over het moderne partnerschapstype. In deze relatievorm is zelfontplooiing belangrijk en is er vaker sprake van een gelijke rolverdeling. Het moderne partnerschapstype kan worden beschouwd als een individualistische partnerrelatie. Hiertegenover staat het tweede type partnerrelatie, namelijk het traditionele relatietype. In deze relatievorm is gezamenlijkheid van belang. Veelal hebben de personen binnen een traditioneel relatietype een voorkeur voor taakspecialisatie. Naar onze mening kan het geregistreerd partnerschap worden gezien als een modern partnerschapstype en het huwelijk als een traditioneel relatietype. Bij het geregistreerd partnerschap ligt meer de nadruk op zelfontplooiing dan bij het huwelijk. Zelfontplooiing is een duidelijk kenmerk van individualisme. Volgens het individualisme beschouwt men zich ten eerste als uniek ten opzichte van anderen. Dit houdt in dat zij zich autonoom zien van anderen en zichzelf als een eigen persoon zien (Oyserman e.a., 2002; Shulruf e.a., 2007). Persoonlijke vrijheid wordt steeds belangrijker binnen relaties. Dit betekent dat wanneer in een relatie één van de partners niet de vrijheid heeft om zichzelf te ontplooien, de relatie niet als bevredigend genoeg kan worden ervaren en daarom mogelijk op de klippen loopt. De eerste hypothese wordt dan als volgt: *stellen met een geregistreerd partnerschap richten zich meer op zelfontplooiing dan gehuwden en hebben daarom een grotere kans om te scheiden.*

Daarnaast kan het hebben van een eigen sociaal leven beschouwd worden als een kenmerk van individualisme. Indien mensen dezelfde vrienden hebben als hun partner, kan het moeilijk zijn om na een scheiding contact met hen te hebben. Het verlies van een sociaal leven is dan groot. Wanneer je eigen vrienden hebt, kun je op hen terugvallen en steun bij hen vinden na een scheiding. Daarentegen, kan een eigen sociaal leven er ook voor zorgen dat partners weinig met elkaar ondernemen en daardoor uit elkaar groeien. Je richt je dan meer op je vrienden dan op je partner. Het effect van het sociaal leven is dus van invloed op de scheidingskans. Zoals we al eerder hebben beschreven, kan het geregistreerd partnerschap vergeleken worden met het moderne partnerschapstype. Binnen deze relatievorm hebben de partners vaak afzonderlijke vrienden, terwijl in een traditioneel relatietype als het huwelijk, de partners vaak een gezamenlijk sociaal leven hebben (Hooghiemstra, 1997). Aangezien mensen met een geregistreerd partnerschap veelal eigen vrienden hebben, zullen zij eerder de stap maken om te scheiden dan gehuwden, omdat zij dan terug kunnen vallen op hun eigen vrienden. Daarnaast kan het zo zijn dat stellen met een geregistreerd partnerschap eerder uit elkaar groeien dan gehuwden, omdat ze beiden een eigen sociaal leven hebben. De tweede hypothese luidt dan: *stellen met een geregistreerd partnerschap hebben vaker een eigen sociaal leven dan gehuwden en hebben daarom een grotere kans om te scheiden.*

Een derde kenmerk van individualisme is persoonlijke zelfredzaamheid. Dit houdt in dat iemand in staat is voor zichzelf te zorgen, waarbij diegene onafhankelijk is van zijn of haar partner. Voor mensen met een geregistreerd partnerschap is, zoals al eerder gezegd, zelfontplooiing waarschijnlijk belangrijker dan voor gehuwden. Met als gevolg dat zij zich zodanig ontplooiën dat zij voor zichzelf kunnen zorgen. Deze zelfredzaamheid kan de keuze tot scheiden gemakkelijker maken. Mensen die emotioneel onafhankelijk zijn van hun partner, kunnen beter op eigen benen staan. Wanneer zij gaan scheiden, kunnen zij daarna nog prima voor zichzelf zorgen. Scheiden wordt dan minder snel als een probleem gezien. De derde hypothese is dan: *stellen met een geregistreerd partnerschap zijn vaker persoonlijk zelfredzaam dan gehuwden en zien scheiden als minder problematisch, waardoor zij gemakkelijker de keuze kunnen maken om te scheiden.*

Ook financiële zelfredzaamheid is een dimensie van individualisme. In dit opzicht is iemand individualistisch als hij of zij financieel in staat is voor zichzelf te zorgen. Indien iemand financieel onafhankelijk is van zijn of haar partner, zullen de gevolgen van een scheiding minder groot zijn, omdat ze beiden op eigen benen kunnen staan. Ook hier wordt scheiden niet als problematisch gezien, omdat de gevolgen ervan niet risicovol zijn. De stap om over te gaan op scheiden, wordt dan vereenvoudigd. De laatste hypothese wordt dan:

*stellen met een geregistreerd partnerschap zijn vaker financieel onafhankelijk van hun partner dan gehuwden en zien scheiden als minder problematisch, waardoor zij gemakkelijker de keuze kunnen maken om te scheiden.*

Wij gaan ervan uit dat stellen met een geregistreerd partnerschap over het algemeen meer individualistische kenmerken hebben dan gehuwden. Omdat de behoefte naar individuele vrijheid terugkomt in de partnerrelatie, zullen de eisen binnen de relatie hoger liggen. De kans op een scheiding zal naar verwachting hoger zijn bij stellen met een geregistreerd partnerschap dan bij gehuwden, omdat voor hen de stap om over te gaan op scheiden vaak makkelijker te maken is. Zo kunnen wij verklaren hoe het komt dat stellen met een geregistreerd partnerschap een grotere kans hebben om te scheiden dan gehuwden.

## **Methoden**

### Data

Voor dit artikel maken wij gebruik van het databestand NKPS (Netherlands Kinship Panel Study, 2004 & 2007). Dit grootschalige onderzoek richt zich op familiebanden in Nederland. Het databestand bestaat uit twee rondes dataverzameling. De face-to-face interviews en de schriftelijke vragenlijsten van de eerste ronde zijn afgenomen tussen september 2002 en januari 2004. In 2006 en 2007 heeft de tweede ronde plaatsgevonden. Hierbij zijn de respondenten uit de eerste ronde dataverzameling opnieuw ondervraagd. Doordat wij gebruikmaken van twee rondes dataverzameling, is het mogelijk om de respondenten in de tijd te volgen.

Het databestand van de eerste ronde dataverzameling bestaat uit drie delen: de 'main sample', de 'substitute sample' (respondenten die pas in tweede instantie besloten hebben deel te nemen) en de 'migrant sample'. In de tweede ronde is de migrant sample opgenomen in de main sample. Wij zullen alleen de main sample gebruiken, omdat deze alle data bevat die we nodig hebben voor ons onderzoek. Bij de substitute sample is de vragenlijst op een andere manier afgenomen, namelijk geheel schriftelijk, terwijl respondenten uit de main sample ook geïnterviewd zijn. Bij de migrant sample zijn in de eerste ronde dataverzameling niet alle vragen aan bod gekomen die voor ons relevant zijn.

De respondenten uit de eerste ronde dataverzameling hebben een leeftijd van 18 tot en met 79 jaar, bij de tweede ronde dataverzameling varieert de leeftijd van de respondenten van 21 tot en met 89 jaar. De tweede ronde bestaat uit minder respondenten dan de eerste ronde vanwege uitval, bijvoorbeeld door onbereikbaarheid of geen toestemming gegeven voor een tweede deelname. De respons van de main sample van de eerste ronde dataverzameling is

45% en de respons van de tweede ronde dataverzameling is 74%. In de eerste ronde dataverzameling, de main sample, is 42.6% man en 57.4% vrouw. Bij de tweede ronde dataverzameling gaat het om respectievelijk 41.7% en 58.3%. In het databestand NKPS zijn vrouwen dus oververtegenwoordigd.

Voor de analyses is het van belang de data van de eerste en de tweede ronde dataverzameling samen te voegen. Wij gebruiken voor ons onderzoek alleen de main samples. Na samenvoeging van de datasets blijven er 6.091 respondenten over. Uit deze 6.091 respondenten maken wij een selectie. Alleen zij die een geregistreerd partnerschap hebben en zij die getrouwd zijn na 1998, worden meegenomen in de analyse. We kijken enkel naar deze stellen, omdat in 1998 het geregistreerd partnerschap is ingevoerd. Door te kijken vanaf het jaar 1998 is het mogelijk de groepen met elkaar te vergelijken, in dit geval de gehuwden en de stellen met een geregistreerd partnerschap. De steekproef bestaat zodoende uit 635 respondenten, waarvan 497 gehuwden en 138 mensen met een geregistreerd partnerschap (Dykstra, Kalmijn, Knijn, Komter, Liefbroer & Mulder, 2004; idem, 2007).

### Meetinstrumenten

Wij willen in dit onderzoek kijken naar het verschil tussen gehuwden en mensen met een geregistreerd partnerschap met betrekking tot scheiden. Wij zullen daarvoor gebruik maken van de volgende variabelen: partnerstatus, scheiding, eigen naam, sociabiliteit, persoonlijke zelfredzaamheid en financiële zelfredzaamheid. Tevens betrekken wij de standaardverklaringen voor scheiden in onze analyse.

De onafhankelijke variabele, *partnerstatus*, bevat vragen die rekening houden met deze selectie. De eerste vraag is of de respondent een partner heeft. Vervolgens hebben wij twee vragen gebruikt om te kijken of deze respondenten getrouwd zijn of niet. Het gaat hier om de vragen of de respondent met de partner is getrouwd en in welk jaar het huwelijk heeft plaatsgevonden. De mensen die zijn getrouwd voor 1998 hebben we eruit gefilterd. Dit gaf een totaal van 497 gehuwden vanaf het jaar 1998. Om het aantal mensen met een geregistreerd partnerschap te kunnen bepalen, hebben wij gebruik gemaakt van de vraag of stellen hun partnerschap hebben laten registreren. Het aantal mensen met een geregistreerd partnerschap is 138. Deze vragen samengenomen geven aan wat de partnerstatus is van de respondent, waarbij een waarde van 0 staat voor een huwelijk en een waarde van 1 voor het hebben van een geregistreerd partnerschap.

De afhankelijke variabele in ons onderzoek is *scheiding*. In het databestand NKPS wordt de term scheiding niet gebruikt, maar wordt er gebruik gemaakt van 'officieel

gescheiden' en 'uit elkaar gegaan'. Ons begrip scheiding komt het meest overeen met 'uit elkaar gaan'. Onder scheiding verstaan wij: het verbreken van een relatie door gehuwden of door stellen met een geregistreerd partnerschap. Om scheiding te kunnen meten, hebben wij een vraag uit de tweede ronde dataverzameling gebruikt waarbij de respondent kon aangeven of de in de eerste ronde bestaande partnerrelatie inmiddels is verbroken. Deze variabele bestaat uit de waarden 0 en 1, waarbij 1 staat voor het beëindigen van een relatie. Indien wij kijken naar het aantal mensen dat is gescheiden, komen wij tot een totaal van 41 gescheiden mensen, waarvan 28 mensen met een huwelijk en 13 met een geregistreerd partnerschap.

### *Eigen naam*

Wij richten ons in het onderzoek op vier dimensies van individualisme, namelijk eigen naam, sociabiliteit, persoonlijke zelfredzaamheid en financiële zelfredzaamheid. Zowel mensen met een huwelijk als stellen met een geregistreerd partnerschap hebben de keuze de naam van de partner aan te nemen. Voor de dimensie eigen naam hebben wij de vraag gebruikt of vrouwelijke respondenten hun eigen naam gebruiken of die van de partner en de vraag of de partner van mannelijke respondenten haar eigen naam gebruikt of die van de respondent. De antwoordmogelijkheden waren in beide gevallen: 'eigen naam', 'naam van partner', 'beide namen tegelijkertijd' en 'de ene keer de ene naam, de andere keer de andere naam'. De derde en vierde antwoordmogelijkheden liggen erg dicht bij elkaar. Deze twee antwoorden zijn eruit gelaten, omdat het moeilijk te bepalen is welke van deze antwoordcategorieën staat voor een grotere mate van individualisme. De variabele eigen naam is zodanig gehercodeerd dat de waarde 0 staat voor de naam van de partner en de waarde 1 staat voor het gebruik van de eigen naam.

### *Sociabiliteit*

Sociabiliteit is de tweede dimensie van individualisme en heeft betrekking op het sociaal leven van de respondenten. Voor sociabiliteit hebben wij vier vragen gebruikt. De eerste vraag gaat over het bezoeken van vrienden of vriendinnen en of de respondenten dat meestal samen met hun partner of zonder hun partner doen. De antwoordmogelijkheden op deze vraag zijn: 'meestal samen met partner', 'zowel samen als alleen, maar vaker samen dan alleen', 'zowel samen als alleen, maar vaker alleen dan samen', 'meestal alleen, zonder partner' en 'gaat nooit bij vrienden of vriendinnen op bezoek'. De laatste antwoordmogelijkheid is buiten beschouwing gelaten, omdat dit niets zegt over het sociaal leven dat al dan niet met de partner gedeeld wordt.



De tweede vraag is of de vrienden en vriendinnen van de respondent vooral eigen vrienden zijn of gemeenschappelijke vrienden met de partner. De antwoordmogelijkheden op deze vraag zijn: 'vooral eigen vrienden', 'zowel eigen vrienden als gemeenschappelijke vrienden, maar meer eigen vrienden', 'zowel eigen vrienden als gemeenschappelijke vrienden, maar meer gemeenschappelijke vrienden', 'vooral gemeenschappelijke vrienden' en 'heeft geen vrienden'. Ook in deze vraag is de laatste antwoordmogelijkheid weggelaten om dezelfde reden als bij de eerste vraag. Daarnaast valt het antwoord buiten de ordinale verdeling die de andere vier antwoordmogelijkheden vormen.

Vraag drie met betrekking tot sociabiliteit gaat over de vraag of de respondent een dagje weg of tijd besteden aan een hobby of vereniging vooral doet met of zonder de partner. De antwoordmogelijkheden zijn: 'vooral zonder uw partner', 'zowel zonder als met partner, maar vaker zonder partner', 'zowel zonder als met partner, maar vaker met partner', 'vooral met uw partner' en 'doet nooit iets met vrije tijd'. Wederom is de laatste antwoordmogelijkheid buiten beschouwing gelaten. De redenen zijn ook hier dezelfde als bij de eerdere vragen.

De laatste vraag is hoe vaak het gewoonlijk per week voorkomt dat de respondent 's avonds iets doet in de vrije tijd zonder de partner. Antwoordmogelijkheden zijn: 'niet', 'een enkele keer' en 'meerdere keren'. Alle vragen zijn dusdanig geconstrueerd dat de waarden lopen van één tot en met vier. Daarbij geldt dat een hogere waarde betekent dat de respondent vooral sociaal actief is zonder de partner en een lage waarde dat de respondent vooral een gedeeld sociaal leven heeft met de partner.

#### *Persoonlijke zelfredzaamheid*

Om deze dimensie van individualisme te meten, hebben we twee stellingen gebruikt. Deze stellingen zijn: 'ik kan mezelf uitstekend redden' en 'ik kan prima voor mezelf opkomen'. De antwoorden bij de stellingen zijn: 'helemaal mee eens', 'mee eens', 'niet eens, niet oneens', 'mee oneens' en 'helemaal mee oneens'. De twee variabelen bestaan beide uit een schaal die loopt van waarde 1 tot en met 5, waarvan de hoogste waarde betekent dat de respondent het helemaal eens is met de stelling. De respondent acht zichzelf daarmee persoonlijk zelfredzaam.

#### *Financiële zelfredzaamheid*

Onder financiële zelfredzaamheid verstaan wij het actief zijn op de arbeidsmarkt en het hebben van een inkomen. Het eerste aspect van financiële zelfredzaamheid is gemeten aan de

hand van de vraag hoeveel uur de respondent feitelijk gemiddeld per week werkt. Deze vraag is alleen beantwoord door respondenten die aan hebben gegeven een betaalde baan te hebben. Omdat mensen die niet werken, en daarmee minder financieel zelfredzaam zijn, dan weg zouden vallen, hebben de missings een waarde nul gekregen. Zij werken immers nul uren per week. Er ontstaat zo een schaal die loopt van nul tot een maximale score van 90.

Een probleem bij deze schaal is dat gepensioneerden niet werken, maar toch een riant inkomen kunnen hebben en daarom financieel uitstekend zelfredzaam zijn. Het tweede aspect ondervangt dit probleem door zich te richten op het inkomen van de respondent. Om het inkomen te kunnen meten, hebben wij de vragen gebruikt hoeveel het inkomen uit arbeid is dat de respondent iedere maand in handen krijgt en hoeveel de respondent iedere maand aan uitkeringen krijgt uitbetaald. Indien de respondent dit niet weet, kan er een schatting gegeven worden in een intervalschaal. Deze schaal loopt van waarde 1 tot en met 17. Waarde één is een inkomen lager dan 550 euro en waarde zeventien is een inkomen hoger dan 3.550 euro. De overige waarden zijn verdeeld met een interval van steeds 200 euro. Aangezien de respondent ook per week, per vier weken en per jaar zijn salaris kan aangeven, is de uiteindelijke variabele dusdanig geconstrueerd dat er bovengenoemde intervalschaal ontstaat van één tot en met zeventien, met het omgerekende inkomen per maand. Deze variabele bevat zowel de inkomens uit arbeid, als uit uitkeringen (waaronder ook het pensioen).

### *Standaardverklaringen*

De eerste standaardverklaring die wij in het onderzoek gebruiken is leeftijd. Deze wordt gemeten aan de hand van een schaal op basis van het geboortjaar. De schaal loopt van 1 tot en met 5. Respondenten krijgen de waarde 1 wanneer zij zijn geboren tussen het jaar 1981 tot en met 2000, de waarde 2 voor de geboortejaren 1961 tot en met 1980, de waarde 3 wanneer zij zijn geboren tussen 1941 en 1960, de waarde 4 voor de geboortejaren 1921 tot en met 1940 en de waarde 5 wanneer zij tussen het jaar 1900 en 1920 zijn geboren. Het opleidingsniveau is de tweede standaardverklaring voor scheiden. Het opleidingsniveau heeft een schaal die loopt van 1 tot en met 10. Daarbij staat een hoge waarde voor een hoog opleidingsniveau. De derde standaardverklaring voor scheiden is religiositeit. Deze wordt gemeten aan de hand van de vraag of men religieus is of niet. Indien men zich religieus acht, krijgt de respondent de waarde 1, wanneer dit niet het geval is, krijgt men de waarde 0. De urbanisatiegraad van de woonomgeving is de vierde standaardverklaring die wij gebruiken in ons onderzoek. Deze standaardverklaring meten wij met behulp van een schaal die loopt van 1 tot en met 5. Een hoge waarde staat dan voor een hogere urbanisatiegraad van de woonomgeving. De laatste

standaardverklaring voor scheiden betreft het hebben van kinderen. Dit wordt gemeten aan de hand van een aantal vragen of de respondent kinderen heeft, zowel uit de vorige relatie als uit de huidige relatie. De waarde 1 staat dan voor het hebben van kinderen en de waarde 0 indien de respondent geen kinderen heeft.

### Analyse

De analyse die worden uitgevoerd in het onderzoek, bestaat uit twee delen. Het eerste deel van de analyse richt zich op de verschillen tussen gehuwden en mensen met een geregistreerd partnerschap. Aan de hand van een T-toets is het mogelijk schematisch weer te geven waarin gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap van elkaar verschillen. Zo wordt er ten eerste gekeken naar de standaardverklaringen waarin de twee groepen kunnen verschillen qua leeftijd, opleiding, religie, urbanisatiegraad van de woonomgeving en het hebben van kinderen. De T-toets zal aangeven welke verklaringen meer betrekking hebben op gehuwden en welke op stellen met een geregistreerd partnerschap. Vervolgens wordt er natuurlijk ook gekeken naar scheiden. De T-toets zal weergeven voor welke groep de kans op scheiden groter is.

Daarnaast zal het eerste deel van de analyse zich richten op de verschillen tussen gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap wat betreft individualisme. De vier dimensies van individualisme die wij gebruiken in de analyses zijn eigen naam, sociabiliteit, persoonlijke zelfredzaamheid en financiële zelfredzaamheid. Ook nu wordt er gekeken naar de verschillen tussen de twee groepen. Met behulp van een T-toets kan worden aangegeven welke groep meer individualistische kenmerken heeft dan de andere groep. Aan de hand van de verschillen tussen gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap kan er worden gekeken wat dit betekent voor de kans om te scheiden. De verdere analyses zullen de eventuele verschillen tussen de twee groepen met betrekking tot de scheidingskans aangeven.

Het tweede deel van de analyse is gericht op het toetsen van de algemene verwachting en de hypothesen. Onze aannames worden getoetst met behulp van een binomiale logistische regressie. Mensen die getrouwd zijn vanaf 1998 en stellen met een geregistreerd partnerschap zijn de respondenten die van belang zijn voor het onderzoek naar scheiden. De regressieanalyse zal aantonen wat de vier dimensies van individualisme voor invloed hebben op de kans om te scheiden. Daarnaast wordt er gekeken naar de al eerder genoemde standaardverklaringen om de scheidingskans te meten. De vier dimensies van individualisme en de standaardverklaringen geven een beeld van de redenen om te scheiden. Wij gaan ervan uit dat de kans op scheiden van stellen met een geregistreerd partnerschap verklaard kan

worden door de vier dimensies van individualisme naast de standaardverklaringen. Aan de hand van de binomiale logistische regressie is het mogelijk te analyseren of stellen met een geregistreerd partnerschap sneller zullen scheiden, omdat zij waarschijnlijk over meer individualistische kenmerken beschikken dan gehuwden.

## Resultaten

De eerste resultaten uit de analyses betreffen de verschillen tussen gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap. De resultaten van de T-toetsen zijn weergegeven in de onderstaande tabel. De resultaten laten zien wat kenmerken zijn van gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap. Aan de hand van de kenmerken, is er een onderscheid te maken tussen de twee groepen.

**Tabel 1 Beschrijvende gegevens van gehuwden en mensen met een geregistreerd partnerschap**

	N gehuwden	N geregistreerd partnerschap	Gemiddelden gehuwden	Gemiddelden geregistreerd partnerschap	Verskil gemiddelden
Leeftijd (schaal van 1-5 op basis van geboortejaar)	497	138	2,18	2,43	-0,25***
Opleidingsniveau (schaal van 1-10)	497	138	6,10	5,57	0,53
Religiositeit (0,1)	497	138	0,44	0,25	0,19***
Urbanisatiegraad woonomgeving (schaal van 1-5)	497	138	3,26	3,36	-0,09
Heeft kinderen (0,1)	497	138	0,63	0,09	0,53***
Scheiding (0,1)	495	138	0,06	0,09	-0,04
Vrouw hanteert eigen naam (0,1)	497	138	0,17	0,83	-0,66***
Bezoek van vrienden zonder partner (schaal van 1-4)	497	138	2,06	2,12	-0,06
Meer eigen vrienden dan gemeenschappelijke vrienden (schaal van 1-4)	497	138	2,21	2,22	-0,02
Vereniging/hobby zonder partner (schaal van 1-4)	497	138	2,41	2,39	0,02
Vrije tijd/avonden zonder partner (schaal van 1-4)	497	138	2,74	2,91	-0,16
Zichzelf kunnen redden (schaal van 1-5)	497	138	3,89	3,75	0,13
Voor zichzelf opkomen (schaal van 1-5)	497	138	3,64	3,49	0,15
Aantal uren werk	497	138	28,39	28,36	0,03
Hoogte van inkomen (schaal van 1-17)	447	120	4,01	3,92	0,09

\*\*\*p<0.001; \*\*p<0.01; \*p<0.05

In tabel 1 wordt er een onderscheid gemaakt tussen de standaardverklaringen en de vier dimensies van individualisme. Van de standaardverklaringen zijn opleidingsniveau en de urbanisatiegraad van de woonomgeving niet significant. Deze twee standaardkenmerken zeggen niets over de verschillen tussen gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap. Uit de resultaten blijkt dat gehuwden over een hogere opleiding beschikken dan stellen met een geregistreerd partnerschap en dat de urbanisatiegraad van de woonomgeving voor gehuwden hoger ligt. Echter, de gemiddelden in de tabel verschillen zo weinig van elkaar, dat het niets zegt over de kenmerken van de twee groepen. Daarnaast blijkt er geen significant verschil te bestaan tussen gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap wat betreft scheiden. De tabel geeft aan dat mensen met een geregistreerd partnerschap gemiddeld meer scheiden dan gehuwden, maar het effect is niet sterk genoeg.

Er zijn wel duidelijke verschillen wat betreft leeftijd, religie en het hebben van kinderen. Zo blijkt uit tabel 1 dat gehuwden gemiddeld jonger zijn dan stellen met een geregistreerd partnerschap. Verder scoren de gehuwden hoger wat betreft religiositeit en het hebben van kinderen. Stellen met een geregistreerd partnerschap zijn gemiddeld ouder, minder religieus en hebben minder vaak kinderen dan gehuwden.

Vervolgens geeft tabel 1 aan in welke mate gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap van elkaar verschillen wat betreft individualisme. De resultaten laten zien dat één kenmerk van individualisme significant is. Dit betekent dat voornamelijk vrouwen met een geregistreerd partnerschap hun eigen naam hanteren. Dit verschil is niet vanzelfsprekend, omdat ook binnen een geregistreerd partnerschap de vrouw ervoor kan kiezen de naam van de partner aan te nemen.

De rest van de kenmerken van individualisme zijn niet significant. Deze resultaten zeggen niets over de verschillen tussen gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap. Ondanks dat de resultaten niet significant zijn, zijn er wel verschillen op te merken wat betreft de gemiddelden. De dimensie sociabiliteit geeft aan dat stellen met een geregistreerd partnerschap vaker hun vrienden bezoeken zonder partner, ongeveer net zo vaak als gehuwden eigen vrienden hebben en ook even veel hobby's hebben en naar verenigingen gaan zonder partner, maar wel meer vrije tijd en avonden besteden zonder de partner dan gehuwden. De dimensie persoonlijke zelfredzaamheid bevat de stellingen: 'ik kan mezelf uitstekend redden' en 'ik kan prima voor mezelf opkomen'. Ook in dit geval zien we aan de gemiddelden dat stellen met een geregistreerd partnerschap hoger scoren dan gehuwden. Daarnaast behoren de punten, aantal uren werken en het inkomen, tot de dimensie financiële zelfredzaamheid. Het aantal uren werken is een individualistisch kenmerk waarbij gehuwden

een hoger gemiddelde hebben dan mensen met een geregistreerd partnerschap. Het gemiddelde van het inkomen ligt weer hoger voor stellen met een geregistreerd partnerschap dan voor gehuwden.

Verder kunnen we aan de hand van een binomiale logistische regressie de verschillen wat betreft de scheidingskans tussen gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap analyseren aan de hand van de dimensies van individualisme en de standaardverklaringen. De resultaten van de analyses zijn in tabel 2 weergegeven.

**Tabel 2 Scheiding verklaard door standaardverklaringen en individualisme en gecontroleerd voor getrouwd/geregistreerd partnerschap (binomiale logistische regressie analyse)**

<i>Onafhankelijke variabelen</i>	<b>Log-odds Model 1 Getrouwd/geregistreerd partnerschap</b>	<b>Model 2 Eigen naam</b>	<b>Model 3 Sociabiliteit</b>	<b>Model 4 Persoonlijke zelfredzaamheid</b>	<b>Model 5 Financiële zelfredzaamheid</b>	<b>Model 6 Standaard verklaringen</b>
Constante	-2,82	-2,76	-3,72	-3,50	-2,86	3,08
Getrouwd/geregistreerd partnerschap (0,1)	0,71*	0,76*	0,75*	0,74*	0,73	0,13
Vrouw hanteert eigen naam (0,1)		-0,07	-0,10	-0,10	-0,11	-0,07
Bezoek van vrienden zonder partner (schaal van 1-4)			0,11	0,12	0,14	0,10
Meer eigen vrienden dan gemeenschappelijke vrienden (schaal van 1-4)			0,13	0,13	0,14	0,24
Vereniging/hobby zonder partner (schaal van 1-4)			0,08	0,08	0,10	0,17
Vrije tijd/avonden zonder partner (schaal van 1-4)			0,09	0,09	0,15	0,15
Zelf kunnen redden (schaal van 1-5)				0,02	0,04	-0,01
Voor zichzelf opkomen (schaal van 1-5)				-0,09	-0,08	-0,05
Aantal uren werken					-0,00	-0,01
Hoogte van inkomen (schaal van 1-17)					-0,23	-0,30
Leeftijd (schaal van 1-5 op basis van geboortejaar)						-1,32*
Opleidingsniveau (schaal van 1-10)						-0,11
Religiositeit (0,1)						-1,21**
Urbanisatiegraad woonomgeving (schaal van 1-5)						-0,04
Heeft kinderen (0,1)						-1,09**
R <sup>2</sup> (Nagelkerke)	0,02	0,02	0,03	0,03	0,05	0,14
N	565	565	565	565	565	565

\*\*\*p<0.001; \*\*p<0.01; \*p<0.05

Allereerst valt uit tabel 2 af te lezen dat stellen met een geregistreerd partnerschap een grotere kans hebben om te scheiden dan gehuwden. Door de dimensies van individualisme en de standaardverklaringen toe te voegen in de analyse, blijkt de relatie tussen gehuwden dan wel stellen met een geregistreerd partnerschap en scheiden niet meer significant.

Uit de analyses blijkt dat het behouden van de eigen naam door de vrouw vrijwel geen verband houdt met de scheidingskans van gehuwden of stellen met een geregistreerd partnerschap. De volgende dimensie van individualisme, sociabiliteit, bestaat uit vier indicatoren. Deze vier indicatoren zijn niet significant en kunnen geen verklaring bieden voor de scheidingskans van gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap. De derde dimensie van individualisme is persoonlijke zelfredzaamheid. Indien iemand in staat is zichzelf te redden, is de kans iets groter om te scheiden dan wanneer iemand dat niet kan. Het verband is echter niet significant. Daarnaast is er geen verband te vinden tussen de indicator voor jezelf opkomen en de kans om te scheiden. Persoonlijke zelfredzaamheid heeft vrijwel geen invloed op de scheidingskans van gehuwden en van stellen met een geregistreerd partnerschap. Tot slot is er de dimensie financiële zelfredzaamheid. Uit de analyses blijkt dat er geen verband bestaat tussen het aantal uren dat iemand werkt of de hoogte van zijn of haar inkomen en de kans om te scheiden. Ondanks dat er geen significante verbanden bestaan tussen de scheidingskans van gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap en de dimensies van individualisme, worden de modellen wel beter wanneer de dimensies worden toegevoegd. De verklaarde variantie wordt na deze toevoeging groter, wat betekent dat de modellen een betere verklaring bieden voor de kans om te scheiden van gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap. De dimensies van individualisme hebben wel degelijk een effect op het bestaande verband.

Na toevoeging van de standaardverklaringen blijkt dat een aantal verklaringen wel significant is. De resultaten geven aan dat mensen die ouder zijn, niet religieus zijn en/of geen kinderen hebben, een grotere kans hebben om te scheiden. Het opleidingsniveau en de urbanisatiegraad van de woonomgeving zijn niet van invloed op de scheidingskans van gehuwden en stellen met een geregistreerd partnerschap. Deze effecten zijn niet significant. Door het toevoegen van de standaardverklaringen gaat de verklaarde variantie omhoog. Het gehele model is sterk verbeterd ten opzichte van de andere modellen. De standaardverklaringen zijn meer van invloed op het bestaande verband dan de dimensies van individualisme.

## Conclusie en discussie

In dit artikel hebben wij onderzocht of mensen met een geregistreerd partnerschap een grotere kans hebben om te scheiden dan gehuwden. Wij hebben hierbij gekeken naar verschillen in individualisme: zijn mensen met een geregistreerd partnerschap meer individualistisch dan gehuwden? Biedt individualisme, naast de standaardverklaringen zoals leeftijd en het hebben van kinderen, een extra verklaring voor scheiden?

De eerste conclusie is dat mensen met een geregistreerd partnerschap inderdaad een grotere scheidingskans hebben dan gehuwden. Het aantal mensen dat gescheiden is, is niet heel groot (28 gehuwden tegenover 13 met een geregistreerd partnerschap), maar procentueel is er een verschil te zien. 5,7% van de gehuwden is gescheiden over een periode van negen jaar, tegenover 9,4% van de mensen met een geregistreerd partnerschap. Dit komt overeen met de resultaten van eerder onderzoek, die hebben laten zien dat er een grotere kans op scheiden bestaat bij ongehuwd samenwonenden tegenover gehuwden (De Graaf, 2005; Liefbroer & Dykstra, 2000; Manting, 1994).

Ten tweede kunnen we uit tabel 1 concluderen dat er weinig verschillen in individualisme zijn tussen mensen met een geregistreerd partnerschap en gehuwden. Wel is het zo dat bij partners met een geregistreerd partnerschap de vrouw vaker haar eigen naam blijft gebruiken en niet de naam van haar partner aanneemt. Andere verschillen zijn dat gehuwden gemiddeld jonger zijn, religieuzer zijn en gemiddeld vaker kinderen hebben. Opvallend is dat mensen met een geregistreerd partnerschap ondanks de hogere leeftijd, vaker geen kind hebben dan gehuwden. Wellicht zegt dit iets over de mate van individualisme. Het is aannemelijk dat stellen zonder kinderen een meer individualistische keuze kunnen maken, zonder dat zij daarbij rekening hoeven te houden met een heel gezin. De individualistische belangen kunnen boven de belangen van het gezin geplaatst worden. Zoals al is beschreven duidt Brinkgreve (2004) het laatste aan als individualisering. Onze eerste hypothese is dat *stellen met een geregistreerd partnerschap zich meer richten op zelfontplooiing dan gehuwden en daarom een grotere kans hebben om te scheiden*. Als je kijkt naar het gebruiken van de eigen naam van de vrouwelijke partner, zie je verschillen tussen gehuwden en mensen met een geregistreerd partnerschap. Dit betekent dat mensen met een geregistreerd partnerschap zichzelf meer als een uniek persoon beschouwen ten opzichte van de ander. Persoonlijke zelfontplooiing zal voor hen dan ook belangrijker zijn. Dit is volgens Oyserman e.a. (2002) en Shulruf e.a. (2007) inderdaad een kenmerk van individualisme. Stellen met een geregistreerd partnerschap richten zich inderdaad meer op zelfontplooiing, maar zorgt dit er ook voor dat ze hierdoor een grotere kans hebben om te scheiden? Dit blijkt niet het geval. Uit



model 2 van tabel 2 blijkt dat er geen significante relatie bestaat tussen de kans om te scheiden en het gebruik van een eigen naam. Hieruit concluderen wij dat onze eerste hypothese kan worden verworpen.

De tweede hypothese die wij hebben getoetst, is: *stellen met een geregistreerd partnerschap hebben vaker een eigen sociaal leven dan gehuwden en hebben daarom een grotere kans om te scheiden*. Het hebben van een eigen sociaal leven noemen wij sociabiliteit. Hooghiemstra (1997) gaf aan dat gehuwden vaker een gedeeld sociaal leven hebben. Het moderne partnerschapstype, zoals door Hooghiemstra omschreven, waar ook het geregistreerd partnerschap onder valt, zou als gevolg moeten hebben dat het sociaal leven meer afzonderlijk plaats vindt. Als wij echter naar onze resultaten kijken, is er geen verschil tussen gehuwden en mensen met een geregistreerd partnerschap wat betreft het hebben van een eigen sociaal leven. In dit opzicht zijn mensen met een geregistreerd partnerschap dus niet meer individualistisch dan gehuwden. Daarnaast weerlegt ons resultaat de bevindingen van Hooghiemstra (1997). Het geregistreerd partnerschap is een recentelijk ontstaan moderne relatievorm. Toch zijn de kenmerken die hier volgens Hooghiemstra bij horen niet terug te vinden in onze resultaten. Het wel of niet hebben van een eigen sociaal leven heeft daarnaast geen invloed op de kans om te scheiden. Tabel 2 laat bij geen enkele variabele een significant effect zien. Ook de tweede hypothese zullen wij moeten verwerpen. Wel zien we dat na toevoeging van de variabelen, die de mate van sociabiliteit meten, het model iets beter wordt. De verklaarde variantie stijgt van 2% naar 3%.

Een derde kenmerk van wat wij onder individualisme scharen, is persoonlijke zelfredzaamheid. Onze bijbehorende derde hypothese is: *stellen met geregistreerd partnerschap zijn vaker persoonlijk zelfredzaam dan gehuwden en zien scheiden als minder problematisch, waardoor zij gemakkelijker de keuze kunnen maken om te scheiden*. Hier tegenaan ligt onze vierde en laatste hypothese: *stellen met een geregistreerd partnerschap zijn vaker financieel onafhankelijk van hun partner dan gehuwden en zien scheiden als minder problematisch, waardoor zij gemakkelijker de keuze kunnen maken om te scheiden*. Er blijkt uit tabel 1 geen verschil tussen gehuwden en mensen met een geregistreerd partnerschap wat betreft persoonlijke of financiële zelfredzaamheid. Daarnaast laat tabel 2 zien dat persoonlijke en financiële zelfredzaamheid geen invloed hebben op de kans om te scheiden. Ook deze twee hypothesen zullen op grond van deze resultaten verworpen moeten worden. Wel is de verklaarde variantie van het model bijna verdubbeld, namelijk van 3% naar 5%.

De meest duidelijke effecten zijn te zien in model 6 van tabel 2. Hier zijn de standaardverklaringen van scheiden toegevoegd. Leeftijd, religiositeit en het hebben van

kinderen hebben een significant effect op de kans om te scheiden. Van deze drie verklaringen is leeftijd het meest opvallend. Leeftijd correleert negatief met de kans om te scheiden. Dit betekent dat hoe hoger de leeftijd is, hoe kleiner de scheidingskans. Uit tabel 1 blijkt dat mensen die vanaf 1998 een geregistreerd partnerschap hebben afgesloten gemiddeld ouder zijn dan mensen die voor een huwelijk hebben gekozen. Waarschijnlijk hebben deze mensen al eerder een relatie of huwelijk gehad en kiezen zij bij een volgende relatie voor een geregistreerd partnerschap. Ook hebben de mensen met een geregistreerd partnerschap een grotere kans om te scheiden. Men kan daaruit concluderen dat een hogere leeftijd een grotere scheidingskans met zich mee brengt. Het omgekeerde is juist het geval. Dit betekent dat de mensen met een geregistreerd partnerschap wel ouder zijn, maar dat ook binnen deze groep een lagere leeftijd een hogere scheidingskans inhoudt. Leeftijd komt in tabel 2 dus wel significant naar voren, maar kan niet als verklaring gezien worden waarom mensen met een geregistreerd partnerschap een grotere scheidingskans hebben. In de literatuur wordt beschreven dat een haastige partnerselectie, wat betekent dat mensen al op jonge leeftijd trouwen of een partnerschap laten registreren, ervoor zorgt dat de scheidingskans vergroot wordt (Janssen, 2001; Janssen, De Graaf & Kalmijn, 1999; Singendonk & Meesters, 2002; White, 1990). Dit beeld kunnen wij aan de hand van onze bevindingen bevestigen.

Religiositeit en het hebben van kinderen lijken wel een verklaring te kunnen bieden voor een hogere scheidingskans. Tabel 1 laat zien dat gehuwden religieuzer zijn dan mensen met een geregistreerd partnerschap. Ook zien wij hier terug dat gehuwden meer dan mensen met een geregistreerd partnerschap, een of meerdere kinderen hebben. Uit tabel twee zien we een grote val van de correlatie tussen getrouwd/geregistreerd partnerschap en scheiding na toevoeging van de standaardvariabelen. Ook neemt de verklaarde variantie in model 6 toe tot 18%, verreweg het hoogste percentage in de analyse. Dit valt toe te wijzen aan de mate van religiositeit en het hebben van kinderen, die beide negatief correleren met de kans om te scheiden. Dit viel ook te verwachten op basis van de bestaande theorie, waarin scheiden niet past binnen de traditionele religieuze opvattingen. Tevens wordt scheiden minder geaccepteerd door een religieuze sociale omgeving (De Graaf & Kalmijn, 2006; Janssen, De Graaf & Kalmijn, 1999; Vaaler, Ellison & Powers, 2009). Hetzelfde geldt voor het hebben van kinderen. De omgeving zal een scheiding minder snel accepteren als er kinderen in het spel zijn. Het is bekend dat de gevolgen van scheiden een grote negatieve impact kunnen hebben op de kinderen. (De Graaf & Kalmijn, 2006)

Andere verklaringen uit de literatuur waarom mensen scheiden zien wij in ons onderzoek niet bevestigd. Wij hebben gekeken naar de urbanisatiegraad van de

woonomgeving en het opleidingsniveau. Voor het opleidingsniveau zijn we verschillende mechanismen in de literatuur tegen gekomen. Hierbij liet het ene mechanisme een positieve correlatie tussen het opleidingsniveau en de scheidingskans zien (De Graaf & Kalmijn, 2003; Singendonk & Meesters, 2002). Het andere mechanisme juist een negatieve correlatie (De Graaf & Kalmijn, 2006). In ons onderzoek vinden wij geen enkele correlatie. Dit kan betekenen dat het opleidingsniveau geen invloed heeft op de scheidingskans, maar het is tevens mogelijk dat de twee mechanismen elkaar uitdempen, waardoor er geen effect zichtbaar is. Hier valt op grond van onze analyse niets van te zeggen. Wel hebben wij geen bewijs kunnen vinden dat de urbanisatiegraad van de woonomgeving invloed heeft op de kans om te scheiden. Dit is in tegenspraak met wat Singendonk en Meesters (2002) beweren.

Onze algemene verwachting was dat *stellen met een geregistreerd partnerschap meer kenmerken zullen hebben die gebaseerd zijn op individualistische opvattingen dan gehuwden, waardoor zij een grotere kans hebben om te scheiden*. Kijkende naar onze analyse, moeten we concluderen dat deze verwachting niet geheel is uitgekomen. De grootste verklaring voor het verschil in scheiden tussen mensen met een geregistreerd partnerschap en gehuwden is terug te leiden op twee standaardverklaringen: religiositeit en het hebben van kinderen. Beide verklaringen beschermen tegen scheiden. De verklaringen met betrekking tot individualisme hebben geen invloed op de kans om te scheiden. Ook hebben wij niet kunnen aantonen dat mensen met een geregistreerd partnerschap meer individualistisch zijn dan gehuwden. Toch heeft ons onderzoek een opmerkelijk resultaat opgeleverd, dat wellicht voor onze verwachting kan pleiten. Wij hebben in dit artikel individualisme gemeten aan de hand van vier dimensies. De respondenten kunnen in minder of meerdere mate individualistisch zijn. Als je kijkt naar de resultaten heeft deze manier van meten geen significante resultaten opgeleverd. Kijk je echter naar de resultaten die wel significant zijn, dan zit hier ook een zekere mate van individualisme in. Hier kan men echter niet spreken over een set van dimensies, maar kun je wel individualisme tegenover collectivisme plaatsen. Zowel bij een hogere mate van religiositeit, als bij het hebben van kinderen, is het gezin als collectief een belangrijke factor. Het lijkt er dus op dat gehuwden niet minder individualistisch zijn dan mensen met een geregistreerd partnerschap, maar meer collectivistisch. Hun eigen individualiteit is net zo belangrijk als bij mensen met een geregistreerd partnerschap, alleen zullen gehuwden bij het nemen van beslissingen de collectieve belangen zwaarder laten wegen. Dit biedt tevens een verklaring waarom andere standaardverklaringen, zoals leeftijd en urbanisatiegraad van de woonomgeving, geen effect hebben op scheiding. Het strekt tot de aanbeveling dat dit nader onderzocht wordt.

In ons onderzoek was het aantal respondenten binnen de analyse klein. Wij hebben de mensen geselecteerd die na het jaar 1998 zijn getrouwd of een geregistreerd partnerschap zijn aangegaan. Deze mensen zijn gevolgd tot het jaar 2007. Aangezien ons onderzoek over scheiden gaat, betekent het dat onze respondenten in een periode van negen jaar hun relatie hebben moeten beëindigen. Het aantal mensen dat is gescheiden ligt met respectievelijk 5,7% voor gehuwden en 9,4% voor mensen met een geregistreerd partnerschap daarom ver onder het landelijke totale echtscheidingspercentage van 34,1% in 2007 (CBS, 2009). Het kleine, absolute, aantal gescheiden mensen dat over blijft kan er mede voor gezorgd hebben dat er nauwelijks significante resultaten gevonden zijn. Het zou daarom interessant zijn dit onderzoek te herhalen na een aantal jaren.

Ondanks dat de resultaten niet hebben aangetoond wat wij verwachtten, heeft ons onderzoek wel degelijk aanknopingspunten opgeleverd voor nader onderzoek. Daarbij blijft overeind dat er nog nauwelijks onderzoek is gedaan naar het geregistreerd partnerschap. Wij hebben geprobeerd hier een aanzet toe te geven. Wij denken dan ook dat er nog veel ontdekt kan worden binnen deze relatief nieuwe relatievorm in Nederland.

## **Acknowledgement**

Voor de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS) is financiering verkregen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), subsidienummer 480-10-009 in het kader van het Fonds Investerings Groot, en van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), de Universiteit Utrecht, de Universiteit van Amsterdam, de Universiteit van Tilburg en de Erasmus Universiteit Rotterdam.

## Referenties

Amato, P. R. & Rogers, S. J. (1997). A longitudinal study of marital problems and subsequent divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 59(3), 612-624.

Boele-Woelki, K., Curry-Sumner, I., Jansen, M. & Schrama, W. (2007). *Huwelijk of geregistreerd partnerschap? Evaluatie van de wet openstelling huwelijk en de wet geregistreerd partnerschap*. Deventer: Kluwer.

Brinkgreve, C. (2004). Van huis uit: Individualisering en opvoeding. In P. Schnabel, *Individualisering en sociale integratie* (pp. 49-55). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Casper, L. M. & Bianchi, S. M. (2002). *Continuity and change in the American family*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2009). *Huwelijksonbindingen: Door echtscheiding en door overlijden*. Ontvangen op 10 juni 2010 van:  
[http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=D&DM=SLNL&PA=37425ned&D1=a&D2=0,10,20,30,40,50,\(1-1\)-1&HD=100610-1610&HDR=G1&STB=T](http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=D&DM=SLNL&PA=37425ned&D1=a&D2=0,10,20,30,40,50,(1-1)-1&HD=100610-1610&HDR=G1&STB=T).

Dykstra, P. A., Kalmijn, M., Knijn, T. C. M., Komter, A. E., Liefbroer, A. C., & Mulder, C. H. (2004). *The Netherlands Kinship Panel Study, 2002-2003*. Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.

Dykstra, P. A., Kalmijn, M., Knijn, T. C. M., Komter, A. E., Liefbroer, A. C., & Mulder, C. H. (2007). *The Netherlands Kinship Panel Study, 2005-2007*. Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.

Felling, A. J. A. (2004). *Het proces van individualisering in Nederland: Een kwarteeuw sociaal-culturele ontwikkeling*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.

Garssen, J., Graaf, A., de & Apperloo, J. (2009). *Relatie en gezin aan het begin van de 21ste eeuw*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen.

Glenn, N. D. & Kramer, K. B. (1987). The marriages and the divorces of the children of divorce. *Journal of Marriage and Family*, 49(4), 811-825.

Graaf, A. de (2005). Scheiden: Motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten. *Bevolkingstrends*, 53(4), 39-46.

Graaf, P. M. de & Kalmijn, M. (2001). Scheidingsmotieven in Nederland sinds de jaren vijftig. *Sociale Wetenschappen*, 44(2), 16-33.

Graaf, P. M., de, & Kalmijn, M. (2006). *Change and stability in the social determinants of divorce: a comparison of marriage cohorts in the Netherlands*. Oxford University Press.

Hooghiemstra, E. (1997). Partnerrelaties. In M. Niphuis-Nell (red.), *Sociale atlas van de vrouw* (pp. 187-222). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Janse, J. L. M. (2009). Lexplicatie: De complete wetgeving toegelicht. *Burgerlijk Wetboek Boek 1: Personen- en familierecht*. Deventer: Kluwer.

Janssen, J. P. G. (2001). Partnerselectie, heterogamie en echtscheiding. *Sociale Wetenschappen*, 44(2), 53-68.

Janssen, J. P. G., Graaf, P. M. de, Kalmijn, M. (1999). Heterogamie en echtscheiding: Een analyse van Nederlandse registergegevens 1974-1994. *Bevolking en Gezin*, 28(1), 35-57.

Kalmijn, M., Graaf, P. M. de & Poortman, A. (2004). Interactions between cultural en economic determinants of divorce in the Netherlands. *Journal of Marriage and Family*, 66(1), 75-89.

Latten, J. (2004). Trends in samenwonen en trouwen: De schone schijn van burgerlijke staat. Centraal Bureau voor de Statistiek: *Bevolkingstrends*, (4<sup>e</sup> kwartaal 2004), 46-60.

Liefbroer, A. C. & Dykstra, P. A. (2000). *Levenslopen in verandering: Een studie naar ontwikkelingen in de levenslopen van Nederlanders geboren tussen 1900 en 1970* [Changing

*lives: A study on the life courses of the 1900 – 1970 Dutch birth cohorts*]. Den Haag: SDU Uitgevers.

Manning, W. D., Longmore, M. A. & Giordano, P. C. (2007). The changing institution of marriage: Adolescents' expectations to cohabit and to marry. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 559-575.

Manting, D. (1994). *Dynamics in marriage and cohabitation: An inter-temporal, life course analysis of first union formation and dissolution*. Amsterdam: Thesis.

Nieuwenhuis, J. H. (2007). *Burgerlijk Wetboek*, 1(7). Boek 1, Titel 9, Afd. 2, Art. 151.

Nuytinck, A. J. M. (2008). Het geregistreerd partnerschap wordt niet afgeschaft. Jammer, een gemiste kans. Rotterdam Institute of Private Law. *Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie*, 139, 306-312.

Olde Daalhuis, A. (1971). *Gescheidenen en verweduwden. Een analyse op basis van de volkstelling 1971*. Den Haag: Staatsuitgeverij.

Oyserman, D., Coon, H. M. & Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128(1), 3-72.

Praag, C. van. (2004). Gezochte en ongezochte gezamenlijkheid: Gezin, woongroep, carpool. In P. Schnabel, *Individualisering en sociale integratie* (pp. 31-48). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Rogers, S. J. & Boer, D. D. de (2001). Changes in wife's income: Effects on marital happiness, psychological well-being and the risk of divorce. *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 458-472.

Schnabel, P. (2004). Individualisering in een wisselend perspectief. In P. Schnabel, *Individualisering en sociale integratie* (pp. 9-30). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.



Schrama, W. M. (2007). Is het Nederlandse afstammingsrecht in strijd met het gelijkheidsbeginsel? Over kinderen en badwater. *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 168(3), 86-94.

Shulruf, B., Hattie, J. & Dixon, R. (2007). Development of a New Measurement Tool for Individualism and Collectivism. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 25(4), 385-401.

Singendonk, K. & Meesters, G. (2002). *Kind en echtscheiding: Een ontwikkelingspsychologisch perspectief*. Lisse: Swets & Zeitlinger B.V.

Slot, P. (1997). *Een stille revolutie?: Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.

Vaaler, M. L., Ellison, C. G., & Powers, D. A. (2009). Religious influences on the risk of marital dissolution. *Journal of Marriage and Family*, 71(4), 917-934.

White, L. K. (1990). Determinants of divorce: A review of research in the eighties. *Journal of Marriage and Family*, 52(4), 904-912.